

KONU 2: ARKEOLOJİ BİLİMİ. TANIM, ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEMLERİ, TEMEL KAVRAMLARI.

Arkeoloji kelimesinin *etimolojisi*: Antik Yunanca'daki “arkhaios” (eski) ve “logos” (bilim) kelimelerinin birleşiminden oluşmaktadır. Kabaca “Eskinin bilimi” olarak Türkçeleştirilebilir.

Arkeoloji eski kültür ve medeniyetleri, günümüze ulaşabilmiş maddi kalıntılarını inceleyerek yeniden kurmaya çalışan bilim dalıdır. Eski kültürlerle ait kalıntıların büyük bir bölümü toprak altında kaldığından bunları açığa çıkarabilmek için çoğu zaman kazı yapmak gerekir. Oldukça karmaşık bir yöntem olan kazı tekniği arkeolojinin temel çalışma alanıdır. Buna dayanarak arkeolojiyi kazı bilimi olarak da tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte arkeoloji sadece kazı yöntemi ile kültür varlıklarını açığa çıkarmaktan da ibaret değildir. Arkeologlar yazılı belgelerden, kültür varlığı olarak sınıflanan kalıntılardan yola çıkarak tarihe ışık tutacak verileri derlemeyi ve artık yaşamayan bir kültürü ortaya koymaya çalışır.

“Arkeoloji Bilimi, sınırlı sayıda yazılı kaynaklarla belirlenebilenler dışındaki boşlukları doldurmak ve tarihi sağlam temeller üzerine oturtmak üzere ortaya çıkmış, insanlığın eski çağlarda oluşturduğu maddesel kültür (kültür varlıkları) kalıntılarını inceleyerek geçmişimizi aydınlatmayı amaç edinmiş bir bilim dalıdır. Örneğin insanlık tarihinin milyonlarca yıl devam etmiş yazısız dönemleri ancak bu bilimin sağladığı veriler sayesinde öğrenilebilir; Protohistorik ve Historik çağların karanlık kalmış noktaları da onun yardımıyla aydınlatılabilir. Bu nedenle arkeoloji tarihle kopmaz bir bağ ve sürekli bir işbirliği içindedir ve ancak tarih çerçevesi içinde ele alındığı zaman değer kazanır. Aksi takdirde amaçsız bir bilim haline dönüşebilir.”¹

Bir bilim dalı olarak değilse de bir kavram olarak arkeoloji Rönesans ile başlatılmaktadır. Arkeoloji biliminin kısa tarihçesi için okuma: V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 19-25.

Arkeolojik Kalıntıların Tespiti

Arkeoloji denince akla hemen şu soru gelmektedir: Bir yerde eski kalıntıların olduğu nasıl anlaşılmaktadır? Bu soru arkeolojinin çalışma yöntemi ile doğrudan ilişkili bir konudur. Eski kültürlerle ait taşınır kültür varlıkları (örneğin bir çömlek) herhangi bir mimariden bağımsız olarak bulunamaz. Bu tür kalıntılar genelde bir yerleşim alanı, bir mezar, bir tapınak veya bir kutsal alan ile ilişkili olarak ele geçer. Bu tür taşınmaz kültür varlıkları, yani sit alanlarının keşfedilmeleri ile nasıl görünmez hale geldikleri arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır.

Ören Yerleri Nasıl Oluşur: Gerek yerleşim alanı, yani bir köy-kent, bir tapınak veya kutsal alan çeşitli sebeplerle terk edilirler. Bu kimi zaman bir doğal afet, kimi zaman da bir savaş-saldırı-yağma neticesinde olur. Terk edilen binalar veya kentler vs. binaların yapı özelliklerine göre bir yok olma sürecine girerler.

“İklim koşulları, erozyon, çürüme, yıkılma, bitki ve hayvanlar tarafından kaplanma, insan elinden çıkmış mimarlık yapılarının yeniden toprak olmasına neden olan başlıca etkenlerdir. Nitekim arkeolojik alanlar da bu nedenlerle birer moloz yığını haline dönüşmüş yerleşme yerleridir.”²

İleride detaylı olarak görüleceği gibi tarih öncesi devirlerde bina inşa etmekte kullanılan yapı malzemeleri genelde kerpiç, taş, ahşap ve sazdan ibaretti. “Günümüz Anadolu köylerinde olduğu gibi, eski zamanlarda da evler genellikle, **kerpiç** denen güneşte kurutulmuş, içine çeşitli katkı maddelerinin ilave edildiği çamur bloklardan yapılmakta, bu hammaddeden aynı zamanda damların örtülmesinde de yararlanılmaktaydı. Ayrıca kerpiç duvarları doğanın olumsuz etkilerinden korumak için, üzerlerinin sıvanması gerekmekteydi. Bu türde malzemelerse oldukça dayanıksızdı ve sık sık yenilenmelerine gereksinim duyuluyordu. İşte bu onarımlar sırasında sökülen eski dam örtüsü ile dökülen çamur sıvalar sokaklara seriliyor ayrıca çöpler de yerlere

¹ V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15.

² V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 26.

saçılıyordu. Uzun ömürlü olmayan kerpiç duvarlar belli bir süre sonra çökmeye mahkumdur. Çöken bir evin üzerineyse, onun pek çok eski malzemesinden de yararlanılarak bir yenisi inşa olunurdu. Böylelikle bu ev tabandan biraz yükselmiş olurdu.”³

Roma İmparatorluğu ile birlikte, yani günümüzden yaklaşık iki bin yıl önce kireç içeren sağlam bir harç kullanılmaya başlandı. Çimentonun keşfedilip kullanılmaya başlanması ise sanayi devriminden sonra başlamış olup ancak 100-150 yıl öncesine dayanmaktadır. Günümüzdeki çelik konstrüksiyonlu betonarme yapıların dahi ekonomik ömürleri elli yılı geçmediği unutulmamalıdır. Saz, ahşap, kerpiç, taş gibi malzemededen inşa edilen yapılar, eğer bir deprem, bir yangın, bir yağma, bir sel gibi doğal afete maruz kalmışlarsa zaten yıkılmış, yanmış, çatısı çökmüş duruma gelirler ve orada artık yaşam sürmek mümkün olmaz. Böyle bir felaketin daha ilk aşamasında çöken çatı, yıkılan duvarlar binaların üzerini örter. Söz konusu alana bir daha hiç yerleşilmemişse yağmur, rüzgar, sel, su baskını, insanların yağmaları gibi nedenlerle kalıntılar zamanla görünmeyecek biçimde eriyen kerpicin altında kalmaya başlar. Zamanla bitki örtüsü kalıntıların tamamen görünmez olmasına neden olur. Eğer yıkılan alanda yeniden bir yerleşim yapılacaksa söz konusu enkaz uygun bir seviyeye kadar düzeltilir (tesviye edilir) ve alttaki kalıntıların üzerine yeniden binalar inşa edilir. Bu tesviye genelde eski yapıların taş olan temelleri seviyesine ulaşmaz ve yıkıntı durumundaki kalıntılar yeni binaların tabanları altında korunmuş olur.

“Oldukça yavaş gelişen bu yükselme hareketine kimi zaman umulmadık olaylar da yardımda bulunabiliyordu. Örneğin büyük bir yangın iskan yerinin tümünü birkaç saat içinde yerle bir edebiliyor ya da bir düşman ordusu tarafından taş taş üzerinde kalmayacak şekilde yıkıma uğratılabiliyordu. Böyle ani felaketlerden hemen ya da kısa bir süre geçtikten sonra, canını kurtarabilen halk evlerini yeniden bu yıkıntılar üzerine inşa edebilirlerdi. Yani bir yerleşme yerinde insanoglunun yaşamı sürdükçe yükselme süreklidir ve hiçbir zaman da son bulmaz. Nitekim günümüzde de köy, kasaba ve kent gibi yerleşme yerleri genelde sürekli bir yıkım ve yeniden yapım faaliyetine sahne olarak gelişmektedirler.”⁴

Kimi yerleşim alanları binlerce yıl boyunca hep aynı noktada konumlanmışlardır. “Burada akla, insanların yerleşmeleri için niçin hep aynı alanları tercih ettikleri sorusu gelebilir. İster birkaç hanelik küçük bir köy, isterse de büyükçe bir kasaba olsun, bir yerleşme yerinin öncekiyle aynı alanda kurulmasının ana nedenleri çoğunlukla su kaynakları, stratejik konum, iklim vb. doğal nedenlerdir.”⁵ Örneğin günümüzdeki Ankara kentinin merkezi konumunda olan Ulus semtinde M.ö. 8. Yüzyıla değin geriye giden ve eski adı Ankyra olan bir kent yer almakta idi. Ankyra ismi zaman içerisinde Ankara’ya dönüşmüştür. Roma Dönemindeki tarihçilerin günümüze kadar gelmiş kitaplarında adı geçen Ankyra isimli antik kentin Ankara olduğu bu sayede kolayca anlaşılabilir. Benzer durumdaki önemli kentler arasında İzmir/Smyrna, İstanbul/Byzantion, Trabzon/Trabazos sayılabilir.

Bununla birlikte kimi kentler ise önemli bir coğrafi değişim nedeni ile tamamen terk edilmiş bir daha hiç iskan edilmemiş olabilir. “Nitekim bunlardan (sürekli aynı yerde yerleşme avantajları) birinde meydana gelecek herhangi bir değişikliğin, yerleşme yerindeki insanları derinden etkilediği ve hatta iskan alanının boşaltılmasına değin uzanan sonuçlara yol açtığı bilinir.” Bunlara verilebilecek en iyi örnek, Roma Döneminde limanı alüvyonlarla dolarak kullanılmaz hale gelen Efes/Ephesos Şehridir.

Yukarıda ismi sayılan antik kentler günümüze yakın tarihlere değin yaşadıklarından haklarındaki yazılı bilgiler nispeten fazladır. Ancak yazının henüz kullanılmadığı veya hakkındaki yazılı belgelerin günümüze ulaşmadığı bazı kentlerin keşfi biraz daha zordur. Bu tür yerleşim alanları ya günümüzdeki bir inşai faaliyet sonucunda tesadüfen keşfedilir ya da arkeologların sistemli

³ V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.

⁴ V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 28.

⁵ V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 28-29.

çalışmaları sonucunda yerleri tespit edilir. Arkeologların bu tür alanların tespiti için kullandıkları yöntem “**yüzey araştırması**” olarak adlandırılır. Yıkılmış, terk edilmiş yerleşim yeri veya bina kalıntılarına ait izler, örneğin işlenmiş mimari taş bloklar (sütun gibi) her zaman tamamen toprak altında kalmayabilir. Bu tür durumlarda yüzeyde gözlenen eski bina yıkıntıları toprak altındaki kalıntılara işaret eder. Bir arkeolojik alanda her zaman görkemli binalar, heykeller, yazıtlar olmayabilir. Söz konusu sit alanında en alt tabakalardan itibaren yüzeye doğru hareket eden taşınır kültür varlıklarına ait parçalar (en önemlileri seramik parçalarıdır) toprak altındaki kalıntılara ait kanıtları oluşturur. Bunları toplayıp değerlendiren arkeologlar böylece arkeolojik alanları tespit etmiş olurlar. Yüzey araştırması olarak adlandırılan bu yöntem arkeoloji biliminin yöntemlerinden biri olup sistemli bir çalışma gerektirmektedir.

Eski medeniyetlere ait kalıntıların bir bölümü çeşitli inşaat faaliyetleri sonucunda tesadüfen de keşfedilebilirler. Yol, köprü, metro gibi ulaşım faaliyetleri, baraj, gölet, sulama kanalı gibi tarımsal faaliyetler, yeni bina inşaatları gibi iskan faaliyetleri sonucunda tespit edilen yüzlerce arkeolojik alan mevcuttur. Söz konusu faaliyetler yürütülürken bir arkeolojik kalıntıya rastlanacağı bilinmediğinden sistemli bir biçimde çalışılır ve ilk başta kalıntıların bir bölümüne zarar verilir. Bu şekilde arkeolojik kalıntılara rastlanması durumunda çalışmalara son verilerek derhal en yakın müze müdürlüğüne haber verilmesi gerekir. Müze yetkilileri gerekli incelemeleri yapar ve alandaki kalıntıların niteliğini anlayabilmek için bir **kurtarma kazısı** gerçekleştirir. Yukarıda sayılan inşaat faaliyetleri arkeolojik kalıntıların bulunduğu bilinen alanlarda yürütülecekse yine müze uzmanları tarafından kurtarma kazıları yapılır. Kurtarma kazılarının amacı, taşınmaz kültür varlıklarını ortaya çıkarmak, belgelemek, taşınır ve taşınabilir kültür varlıklarını belgeleyip müzeye kaldırmaktır. Böyle durumlarda taşınmaz kültür varlıklarının korunması gerekli olmadığına karar verilirse inşaatlar devam eder, eğer aksi olursa inşaat durdurulur. Taşınmaz kültür varlıklarının korunmasının gerekli olup olmadığı konusu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından değerlendirilir.

Eski eser kaçakçılığı yüzyıllardır var olan bir insan aktivitesidir. Özellikle son bir iki yüzyılda eski devirlere ait kalıntıları biriktiren müze ve koleksiyoncuların talepleri eski eser elde etmek üzere yapılan kazıların artmasına neden olmuştur. Devlet kurumları tarafından izin verilmeden yapılan bu kazılar **kaçak kazı** olarak adlandırılır. Bu yöntemle elde edilen kültür varlıklarının yurt içi veya yurt dışında satılmaları yasa dışı bir uygulamadır. Çünkü taşınır ve taşınmaz kültür varlıkları hiç kimsenin şahsi mülkiyetinde değildir, tümü kamu (halk) adına Devlet malıdır. Kültür varlıklarımızın kanuna aykırı yöntemlerle alınıp satılmaları bizi onlardan mahrum bıraktığı gibi sit alanlarının tahrip olmasına, kültür katmanlarının birbirine karıştırılmasına neden olmaktadır. Günümüzde bazı sit alanları bu tür kaçak faaliyetlerin sürdürüldüğü alanlardır ve yetkililerin haberdar olmadıkları bazı alanlar da bu şekilde tespit edilebilir.

Arkeolojik Alanların Tescili ve Korunması

Yukarıda sayılan yöntemlerle tespit edilen arkeolojik alanların (kazı yapılmış olsun ya da olmasın) koruma altına alınması hukuki bir konudur. Arkeolojik alanların (ve aynı zamanda tüm taşınmaz kültür varlıklarının, örneğin Hacı Bayram-ı Veli Camii, Galata Kulesi gibi) koruma altına alınmaları için Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı olarak tescilinin yapılması gerekir. Tescil işlemi için söz konusu alan hakkında uzman arkeologlar tarafından kapsamlı bir rapor hazırlanır, raporda alanın niteliği, mevcut veya bulunması muhtemel kalıntıların detaylı tarifleri yapılır, sınırları haritalar üzerinde belirlenir. Söz konusu rapor ve tescil önerisi Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından incelenerek uygun bulunması durumunda onaylanır. Bu onayın ardından söz konusu alan korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak kayda geçer. Artık ayakta ve görünür olmayan, geniş bir alanı kaplayan bu tür kültür varlıkları **sit alanı** olarak adlandırılır. Sit alanı terimi tescil edilmiş olsun olmasın tanımda geçen nitelikteki tüm alanlar için kullanılan bir terimdir. Sit alanları tescillenirken, alanın nitelikleri ve eldeki veriler doğrultusunda

bir ile üç arasında derecelendirilebilir. Birinci derece kapsamı en geniş olan koruma türünü ifade eder: Birinci derece sit alanı olarak ifade edilen bu tür alanlarda her türlü faaliyet sınırlanmış olur; izinsiz kazı yapılamaz, ağaç dikilemez, çukur açılmaz, tarım yapılamaz, hatta izinsiz olarak söz konusu alanlara girilemez, bu alandaki binalar, konutlar özel mülk olsa dahi tamir edilemez, genişletilemez. İkinci derece sit alanı olarak tescillenmiş alanlarda yapılaşma yasaklanır, sadece sınırlı olarak tarımın yapılmasına koşullu olarak izin verilir. Üçüncü derece sit alanı, genelde birinci derece sit alanının dışını çevreleyen bir koruma alanı olarak işlev görür. Çünkü kazı yapılmamış bir alanda kalıntıların tam olarak nerede sona erdiğini tespit etmek mümkün değildir. Üçüncü derece sit alanlarında tarım serbesttir ancak toprak altına incek her türlü faaliyet, yani bina inşaatı, kuyu kazılması, kanalizasyon gibi alt yapı faaliyetleri, bazı koşulları gerektirir. Bu tür alanlarda yapılması istenen faaliyet için Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na başvuru yapılması gerekir. Kurul toprak altında olması muhtemel kültür varlıklarının araştırılması için bölgedeki bu tür işlerden sorumlu müzeye talimat verir. Müzede görevli arkeologlar söz konusu alanda kazı gerçekleştirirler. Bu kazılar söz konusu araziyi bütünü ile kazmayı hedeflemez. Belirli aralıklarla, küçük boyutlarda ana toprak ya da ana kayaya ulaşacak derinliğe değin çukurlar açılır. Bu tür deneme çukurlarına **sondaj çukuru**, bu tür kazılara da **sondaj kazısı** denir. Alanda yeterli mesafede, yeterli sayıda ve yeterli derinlikte sondaj açılmış ve herhangi bir kültür varlığına rastlanmamış ise, kazıyı yapan arkeologların bu doğrultudaki raporunu inceleyen Kurul alandaki yapılaşmaya izin verir. Ancak sondaj çukurlarından herhangi birinde veya tümünde kültür varlıklarına rastlanmış ise bu kalıntıların niteliğini net olarak anlayabilmek üzere kazı genişletilir. Yeterli bilgiye ulaşılmasının ardından kazıyı gerçekleştiren arkeologların hazırladıkları rapor Kurul tarafından değerlendirilir. Kurul söz konusu alandaki kalıntıların yerinde korunmasının gerekli olup olmadığına karar verir. Eğer yerinde korunması gerekli görülmez ise tüm alandaki kalıntılar kazı ile açığa çıkarılıp taşınır-taşınabilir olanlar alındıktan sonra inşaat izni verilir. Bu doğrultuda yapılacak kazı bir tür **kurtarma kazısıdır**. Bu yöntem genelde yerinde korunması şart olan mimarinin bulunmadığı mezarlıklarda uygulanmaktadır. Ancak kalıntıların yerinde korunması gerekli görülürse alandaki inşaat talebi reddedilir ve üçüncü derece olan sit birinci dereceye yükseltilir. Bu konu ile ilgili tüm kurallar 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve bu kanuna göre hazırlanmış yönetmeliklerle belirlenmiştir.

Bilimsel Arkeolojik Kazılar

Yukarıda sayılmış olan kazı türleri (yani kurtarma kazısı ve sondaj kazısı) de bilimsel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilir. Ancak gerçekleştirilmelerini zorunlu kılan koşullar bulunmaktadır. Ancak arkeoloji bilim insanları, bu bilim içinde henüz net olarak belirlenememiş konulara cevap aramak amacı taşıyan bilimsel nedenlerle de kazı yapmaktadırlar. Bunlar önceden planlanan, yerleşik koşullara sahip kazılardır ve **bilimsel kazı** olarak adlandırılır. İlgili yasaya göre bilimsel kazı yapma yetkisi bir eğitim kurumuna bağlı olarak bir arkeoloğa verilir. Bir alanda arkeolojik kazı yapmak isteyen kişi yasa ve yönetmeliklerle belirlenen koşulları sağlamak zorundadır. Bu koşullar kişinin mesleki deneyim ve yeterliliği, bağlı olduğu kurumun kazıya vereceği destek, kazıyı gerçekleştirecek ekibin yeterliliği, açığa çıkarılacak kültür varlıklarının korunması ile ilgili önlemler, ekibin barınma imkanları, taşınır eserlerin geçici olarak nerede depolanacağı gibi konulardan oluşmaktadır. Tüm koşullara sağlayan ve Bakanlar Kurulu kararı ile kazı yapma izni verilen kişi **kazı başkanı** olarak adlandırılır. Kazıyı gerçekleştirecek kişilerden oluşan ekip ise **kazı ekibi** ya da **kazı heyeti** olarak adlandırılır. Bir kazı ekibi genel olarak arkeologlar, arkeoloji öğrencileri, konservatörler, mimarlar ve çalışmanın gerektireceği diğer uzmanlardan oluşur. Her bilimsel kazıda, kazı ekibinin barınacakları, günlük ihtiyaçlarını görecekleri, çalışmalarını yürütecekleri ve taşınır kültür varlıklarının geçici olarak depolanacağı birimlerden oluşan bir kamp bulunmak zorundadır. Bu tür yerler ise **kazı evi** olarak adlandırılır. Kazı evi denen kamp alanları kazı yapılan alana yakın olabileceği gibi uzak bir mesafede de olabilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen tüm arkeolojik kazılar Kültür Bakanlığı ile kazı başkanının bağlı bulunduğu kurum adına yürütülür. Kazıda Kültür Bakanlığı da bir yetkili tarafından temsil edilir. Bu kişi **Bakanlık temsilcisi**, ya da yaygın biçimde **kazı komiseri** olarak adlandırılır. Bakanlık temsilcisi kazı çalışmalarının kanun ve yönetmeliklere uygun yürütülüp yürütülmediğini denetler, çalışmalar hakkında Bakanlığa rapor verir, müzeye aktarılacak envanterlik nitelikteki eserlerin tespitini yapar.

Arkeolojik Kazıların Amaçları ve Yöntemler

“Arkeoloji, insanların yaşamları ve kültürel yapıları konusunda temel göstergeler oldukları gerçeğinden yola çıkarak, eski dönemlerden kalma her türlü maddesel kültür kalıntısını toplar, sınıflar yani kataloglar; bulunuş durum ve koşullarını da göz önünde tutarak sonuçlara varır. Bu yüzden arkeoloji öncelikle bir tanımlama ilimidir; eski uygarlık kalıntılarını gruplar ve betimler. Bu nedenle arkeoloğlar bir kayıt memuruna benzetilebilir, çünkü bir kazı tümüyle düzenli bir kayıtlama operasyonu olarak da nitelenebilir. Arkeolog kazarak gün ışığına çıkardığı her türlü maddesel kültür kalıntısını, ister büyük bir saray, isterse de küçük bir tunç iğne olsun her yönüyle kaydetmeye çalışır, maddesini, yapılış özelliklerini, bezemelerini tanımlar, ölçülerini alır, bulunduğu yeri ve bulunuş durumunu doğru olarak belirlemeye gayret eder. Çünkü bir kazıda her şey açık, tüm belgeler de okunaklı değildir. Bu yüzden belgeleri toplarken arkeoloğun tüm dikkatini kazı üzerinde odaklaştırması gerekir. Arkeoloji tanımlama olduğu kadar da bir açıklama ve yorumlama bilimidir.”⁶

“Ne denli titiz ve sabırlı olunursa olunsun kazma eyleminin bir bakıma yok etme olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekir. Bu yok etme, hem topraktaki kültür izlerini bir daha yerine koyamayacak biçimde bozarak, hem de binlerce ya da yüzlerce yıldır belli bir ortama uygunluk sağlamış eseri toprak ya da su üstüne çıkararak yapılmaktadır. Örneğin bir arkeolojik merkezdeki kültür tabakalarının biçim ve sayıları, bunların oluşmasına neden olan tarihsel ve kültürel olaylarla ilgilidir. Bir başka deyişle, bir toplumun yıllar içinde başından geçen türlü olaylar bir bakıma bu tabakalara yansımıştır. Bu nedenle de bazen bir çömlek kırığı, bazen de tunç bir hançerin kazı alanındaki bulunuş şekli, yeri ve durumu vb durumlar binlerce yıllık bir yaşamın aşamalarını belirtmeye yarayan ip uçlarıdır.”⁷

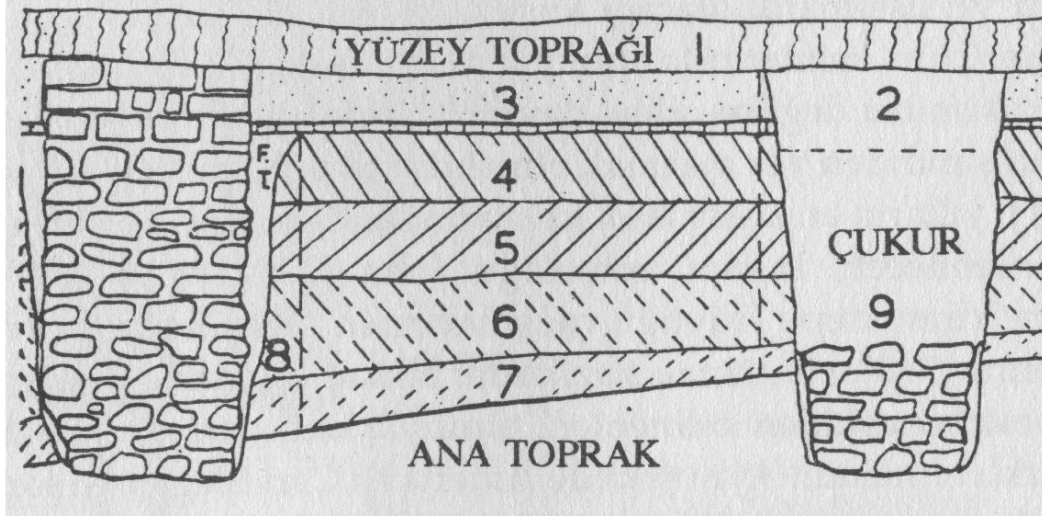
“Kazı biliminin temel amaçlarından biri, öncelikle kazılan bir yerin **stratigrafisi** yani **tabakalanma**sının doğru bir biçimde açıklanmasıdır. Stratigrafi sözcüğü aslında, dünyayı oluşturan ve Latince stratum adı verilen katmanların sıralanışlarını ifade eden jeolojiyle ilgili bir terimdir. Dilimize tabakalanma olarak çevrilebilecek bu sözcük arkeolojide yalnızca insanoğlunun yaşadığı zaman içinde oluşmuş görece daha yeni tabakalar için kullanılır.”

“Üzerinde belirli bir süre gidip gelinmiş her toprak yüzeyi, açılmış her çukur, her inşaat vb. işlemler yaşanan alanda izler bırakırlar. Yani toprak üzerinde yapılmış her işlemin bir izi vardır. En basitinden insanoğlunun sık sık başvurduğu toprak kazma eylemi tabakalanma olgusunun en önemli nedenlerinden biridir. Hangi amaçla olursa olsun toprak kazmak ya da bunu bir yerden bir yere taşımak sonuçta yeni bir tabaka oluşturmak demektir.”

Bir arkeolojik kazının temel hedefi yukarıda açıklanan tabakalanma olgusuna ait verileri en doğru biçimde toplayabilmektir. Jeolojik bir kavram olan stratigrafiye göre “en altta olan tabaka en eski olanıdır” temel ilkesine dayansa da sonraki dönemlerde tahrip edilmiş olma olasılığı her zaman dikkat edilmesi gereken bir durumdur.

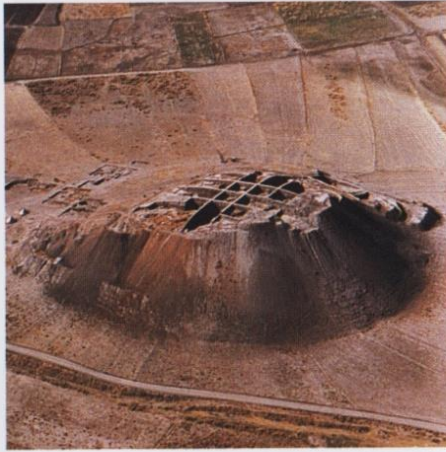
⁶ V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 15-16.

⁷ V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17.

Resim.1

Yukarıdaki kesit çizimi bir arkeolojik kazı çukurunun olası tabakalanmasını göstermektedir (Resim.1). Kazı öncesi toprak yüzeyinden başlayarak modern çağlarda (günümüzde) işlenmiş olan toprak **yüzeysel toprak** veya **tarım toprağı** olarak adlandırılır. İnsanoğlunun kullanımına ilişkin izler taşıyan toprak tabakaları ise **kültür toprağı** olarak adlandırılır. İnsan eli değmemiş, içinde herhangi bir kültür kalıntısı içermeyen toprağı **ana toprak** denir. Kültür toprağı ana toprak üzerine oturabileceğı gibi **ana kaya** üzerine de oturabilir. İnsanoğlunun yaşam süreci içinde oluşmuş belirli bir döneme ait tabaka veya tabakalar grubu **kültür katı** veya **yapı katı** olarak adlandırılır. Birden fazla kültür katının üst üste birikmesinden meydana gelen üstü düz suni tepelere **höyük** denir (Resim.2). Höyükler iskan ya da yerleşme alanlarıdır. Bununla birlikte Tümülüslerle karıştırılmaktadırlar. Anadolu'da yüzlerce örneğı bulunan **tümülüs**ler altında ahşap veya taştan yapılmış anıtsal mezar odası bulunan koni şeklinde yığma tepelerdir. En önemli örneklerinden birisi Adıyaman'daki Nemrut Dağı tümülüsüdür (Resim.3).

Lev. 6. Elazığ/
Norşuntepe
hava fotoğrafı
(Foto: Harald
Hauptmann).

Veli Sevin, Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. Res.3

Resim.2

Lev. 17. Nemrut Dağı I. Antiokhos tümülüsü (Foto: Nezih Başgelen).
Veli Sevin, Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1999, s. Res.IX

Resim.3

Arkeolojide Tarihleme

Arkeolojik kazıların temel hedefi kazı yapılan alandaki farklı tabakaları belirleyebilmektir. Kazılan toprağın özellikleri (rengi, içeriğı vb) ve elde edilen buluntular takip edilerek üst üste (veya yan yana) sıralanmış karmaşık tabakalar tespit edilebilir (Resim1). Ancak tabakalanmanın tespit edilmesi tek başına yeterli olmayıp tarihlenmeleri de son derece önemlidir. Temelde iki tarihleme tipi bulunmaktadır: Bunlardan ilki relatif ya da **görelî tarihleme**dir. En altta yer alan kültür

tabakasının bir üstteki tabakadan daha eski olduğunun ifade edilmesi görelî tarihlemenin temelini oluşturur.

Görelî tarihlemenin bir başka biçimi tipolojik sınıflamaya dayanmaktadır. Bu tarihleme yöntemi temelde buluntulara, genellikle de çanak-çömlek tiplerine dayanmaktadır. Benzer formdaki (biçim) çanak çömlekleri en alt tabakadan en üste doğru sıraladığımızda görelî olarak söz konusu buluntu türünün zaman içinde geçirmiş olduğu gelişimi belirlemiş oluruz. Örneğin Troia Höyüğünde en alt kültür katındaki çanak çömlek ile üçüncü kültür katındakiler arasında üretim teknolojisi, biçimlendirme, süsleme gibi temel özelliklerde farklılıklar tespit edilmiş olmalıdır. Bu durumda Çanakkale’de yer alan Troia Höyüğü’ne yakın bir başka höyükte herhangi bir tabakada elde edilen çanak çömlek Troia’dakilerle karşılaştırılır ve Troia’nın hangi kültür katına karşılık geldiği belirlenmiş olur. Buluntuların biçimlerindeki gelişim ya da değişimine dayalı bu yöntemin adı **tipolojî**dir.

Arkeolojideki ikinci tarihleme yöntemi **absolut ya da kesin tarihleme** olarak adlandırılır. Bir tabakayı kesin olarak tarihlemek için tabaka içerisinde ele geçen tarihi kesin olarak bilinen bir buluntunun ele geçmiş olması gerekir. Üzerinde tahtta kalmış olduğu süreyi kesin olarak bildiğimiz bir krala ait bir sikkenin ele geçtiği tabaka bu sayede kesin olarak tarihlenebilir. Kesin tarihleme tarihi kayıtlara da dayanabilir. Örneğin bir yazıta veya yazılı belgeye dayanılarak tarihlenen bir tarihi olayın yaşandığı kültür katı bu sayede tarihlenebilir. Arkeolojide tabakalanma ve tarihleme en temel konu olup çok teknik gerektirmektedir.

Kazılarda kullanılan kesin tarihleme yöntemlerinden bir diğeri ise fen bilimlerinden faydalanılan arkeometrik yöntemlerdir. Birçok türü olmakla birlikte en bilineni **karbon 14** (C14) yöntemidir: Tüm canlıların bünyesinde, Karbon 12 ve Karbon 14 izotopları eşit miktarda bulunur. Canlı öldüğünde C12 sabit kalır. C14 ise belirli miktarlarda azalmaya başlar. Yanmış tahıl, diş, kemik, tahta gibi günümüze gelebilen arkeolojik organik maddelerdeki C12-14 oranı saptanarak mutlak yaş belirtilir. C14 sonuçları, takvim yılına uyarlanır. Tarihlemede biyolojiden de faydalanılabilmektedir. Tarihlenmesi istenen tabakadan elde edilen herhangi bir ağaç kalıntısının halkalarından yola çıkarak yapılan bu tarihlemeye **dendrokronoloji** denmektedir: Ağaçlar yaşamları süresince her yıl iki büyüme halkası meydana getirirler. Bu halkaların genişliği tamamen iklim koşullarına bağlıdır. Birkaç bin yıllık seriler elde edilebilir. Eski dönemlerde kullanılmış ağaç yanarak günümüze kadar gelebilir. Bu kömürleşmiş ağaç halkaları aynı biçimde ölçülür. Bu veriler birleştirilerek MÖ.8 bin yılına kadarki dönem için kesin seriler elde edilmiştir.

Arkeolojik kazı sistemi ve stratejisi kazı yapılan alanın topografik yapısına, kalıntıların niteliğine ve kazının amaçlarına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Ancak her durumda kazıya başlanmadan önce kazılacak alanın konumu ve boyutları belirlenir. Bu genelde kare veya dikdörtgen bir alandır ve **kazı çukuru** veya **açma** olarak adlandırılır. Gerekli görülmesi durumunda açma genişletilebilir. Kazı çukurunun konumu tesadüfen belirlenebileceği gibi belli bir düzene uyularak da gerçekleştirilebilir. Birbirinden farklı kazı sistemleri hakkında okuma: V. Sevin, *Arkeolojik Kazı Sistemi El Kitabı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1999, s. 50-94.

Arkeolojinin Bölümleri:

1. **Prehistorya ya da Tarih Öncesi Arkeolojisi:** İlk insan türlerinin ortaya çıkmasından itibaren (yaklaşık günümüzden 7 milyon yıl önce) başlayan ve neolitik çağa kadar süren zaman süreci içindeki çağları inceleyen bilim dalıdır. Bu bilim dalıyla uğraşan bilim adamlarına prehistoryen denir.
2. **Protohistorya (Ön Asya Arkeolojisi):** Yazının keşfinden hemen önceki devirleri; başka bir deyişle insanın üretici olduğu, tarımla uğraştığı ve yerleşik hayata geçip küçük kentler kurdukları yaklaşık M.Ö. 8500 yıllarından yazının keşfinden sonra M.Ö. 1200 yıllarına kadar olan dönemi inceler. Bu bilim dalıyla uğraşan arkeologlara protohistoryen denir

3. **Klasik Arkeoloji:** M.Ö. 1200 yıllarından sonra ortaya çıkan Hellen (Yunan) ve Roma kültürlerini inceler. Klasik arkeoloji bilim dalı üzerinde çalışan arkeologlara da Klasik Çağlar Arkeoloğu adı verilir.

Sanat Tarihi ve Arkeoloji:

Arkeolojinin bir dalı olmamakla birlikte Sanat Tarihçileri de zaman zaman arkeolojik kazı yöntemini kullanabilmektedir. Bizans, Selçuklu, Osmanlı medeniyetleri ile Orta Çağ Avrupası medeniyetlerini inceleyen Sanat Tarihçiler söz konusu bu kültürlerle ait yıkılmış, toprak altında kalmış kalıntılarını ortaya çıkarabilmek için kazılar yapmaktadırlar. Bu alanla ilgilenen Sanat tarihi alanı için son zamanlarda Orta Çağ Arkeolojisi deyimini daha çok tercih edilmektedir.